

**VAQTINCHALIK MEHNATGA LAYOQATSIZ HOLATLARDA MAJBURIY
SUG'URTALASHDA SUG'URTA BADALLARINI ANIQLASH TARTIBINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Sobirova Zilola Mahmudovna

*FarDU "Tarix" kafedrasi dekani
Falsafa fanlari nomzodi, dotsent*

Jo'rayeva Baxtigul Akramovna

*2 – sonli Farg'ona Abu Ali ibn
Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada vaqtinchalik mehnatga layoqatsiz holatlarda majburiy sug'urtalashda sug'urta badallarini aniqlash tartibini takomillashtirish mavzusi yoritilgan. Vaqtinchalik mehnatga layoqatsiz holatlarda beriladigan qisqa muddatli yordam pullarini belgilash, shuningdek, maxsus guruhlarga kiruvchi shaxslar uchun sug'urta badallarini aniqlash tartibi keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *mehnatga layoqatlilik, majburiy sug'urta, sug'urta badali, yordam puli, ijtimoiy sug'urta.*

Vaqtinchalik mehnatga layoqatsiz holatlarida beriladigan qisqa muddatli yordam pullarining o'ziga xos jihatlari hisobga oluvchi moliyaviy tizim sifatida taqsimlovchi tizim yoki yillik hisob-kitoblar tizimi maydonga chiqadi. Shunga muvofiq holda, sug'urta badallari har yili shunday darajada belgilanadiki, ular yordam pullarini to'lashga ketgan harajatlarni qoplashi va yillik hisobotni boshqarish uchun yetarli bo'lishi lozim. Qisqa muddatli yordam pullarini moliyalashtirish uchun lozim bo'lgan badallar stavkasi hisob-kitoblar yoki moliyaviy yil natijalariga ko'ra belgilanadi. Birinchi holatda yil boshidayoq vaqtinchalik badalni joriy qilish mumkin va u yil oxirida ishning haqiqiy holatini hisobga olish bilan to'ldirilib ketiladi. Bunday jarayonni o'zaro sug'urtalash jamiyatlarida, kasallik va onalikda olinadigan yordam pullari nisbatlarida, ba'zan boshqa to'lovlarda, masalan, dafn marosimi uchun beriladigan to'lovlarda ham qo'llaniladi. Sug'urta badallari stavkasi moliyaviy yilning aniq ma'lumotlari asosida belgilangan hollarda, ish beruvchilar va ishchilar yakuniy badal sifatida qanday miqdordagi summani olishlarini oldindan bila olmaydilar. Bu holat ularga kelgusi yil uchun o'z oldilarga qo'ygan iqtisodiy va moliyaviy rejalarga halal berishi mumkin. Shuning uchun ilgari belgilangan sug'urta badallari stavkalari tomon yuguradilar. Bu sug'urta badali stavkasi oldindan, oldingi yilgi hisob-kitoblarni ko'zdan qochirmagan holda, aniq

hisoblashlar orqali belgilanadi. Hisob-kitoblarda qo'llanilgan elementlar, foydalanilgan ko'rsatkichlar va ma'lumotlarning statistik bazasi to'plamiga bog'liq bo'ladi. Ko'pincha kasallanish darajasining statistik hisob-kitobi yuritiladi. Bunday hisob-kitoblarda ma'lumotlar kasallanish dinamikasini yaqqol ko'rsatib turuvchi jadvallar shaklida umumlashtiriladi va kasallanish koeffitsiyentini hisoblab chiqish imkonini beradi. Bu kabi jadvallar asosida yil davomida bitta sug'urtalangan kishiga o'rtacha qancha pul to'lab berilganligi haqida ma'lumot olish mumkin. Ijtimoiy sug'urta tizimida moliyaviy hisob kitoblarni amalga oshirish uchun kerakli aktuar bazani olish uchun har bir komponent, shuningdek, yosh, jins, geografik hududlar, kasblar, kasalliklarning asosiy sabablari borasidagi ma'lumotlarni ham izlab topishga to'g'ri keladi. Kasallik darajasini aniqlashda boshqa omillar ham muhim rol o'ynaydi. Kasallanish darajasiga ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa omillar katta ta'sirini o'tkazadi, bu omillar hududiy shart-sharoitlarga bog'liq holda, hududlarda bir xilda kechmaydi. Bunday omillar ichidan yordam pullari va oylik maoshi, ishsizlik darajasi kabilar o'rtasidagi nisbatlarni yodga olish mumkin. Tajribalar ishsizlik davrida kasallik sababli yordam pullari olish holatlari ko'payganligini ko'rsatdi. Yana bir muhim omil – mehnatga layoqatsizlikning shifokorlar tomonidan tasdiqlanishi jarayonidir. Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi ish stajining davomiyligidan qat'i nazar ish haqining 100 foizi miqdorida quyidagilarga to'lanadi: ishlayotgan 1941-1945 yillardagi urush qatnashchilariga; baynalminal jangchilarga va ularga tenglashtirilgan boshqa shaxslarga; qaramog'ida 16 yoshga (o'quvchilar 18 yoshga) yetmagan uch yoki undan ortiq bolalari bo'lgan xodimlarga; Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatishda qatnashgan xodimlarga; Chernobil AESdagi avariya natijasida radioaktiv ifloslanish zonasidan evakuatsiya qilingan va ko'chirilgan, qon hosil qiluvchi organlar kasalliklari (o'tkir leykoz), qalqonsimon bez (adenoma, rak) va xavfli o'smalar bilan bog'liq kasalliklarga chalingan xodimlarga; mehnatda mayiblanish va kasb kasalligi natijasida vaqtincha mehnatga qobiliyatsiz bo'lgan xodimlarga. Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kasalliklar (sil kasalligi, onkologiya kasalliklari, yangidan paydo bo'ladigan xatarli o'simtalar, SPID, moxov (lepra) kasalligi, ruhiy kasalliklar) bo'yicha hisobda turgan xodimlarga ular tomonidan davlat ijtimoiy sug'urta badali to'lagan davrining (umumiy ish stajining) davomiyligiga bog'liq ravishda vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqasi quyidagi miqdorlarda to'lanadi: umumiy ish staji 8 yil va undan ortiq bo'lgan xodimlarga ish haqining 100 foizi miqdorida; umumiy ish staji 5 yildan 8 yilgacha bo'lgan xodimlarga ish haqining 80 foizi miqdorida; umumiy ish staji 5 yilgacha bo'lgan xodimlarga ish haqining 60 foizi miqdorida. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 2022-

yilda yuridik va jismoniy shaxslarga soliq solish tartibiga kiritilgan asosiy o'zgarishlarga muvofiq, ijtimoiy soliq stavkasi budget tashkilotlari uchun 25 foiz, boshqa soliq to'lovchilar uchun 12 foiz miqdorida saqlab qolingan. 'Hunarmand' uyushmasi a'zosi bo'lgan hunarmandchilik faoliyati sub'ektlari ijtimoiy soliqni har oyda to'lashdan bir yilda bir marotaba bazaviy hisoblash miqdorining bir barobaridan kam bo'lmagan miqdorda majburiy to'lovlarni to'lashga o'tkazilgan. 2022-yil 1-yanvardan 2023-yil 1-yanvarga qadar respublika tumanlarida (Toshkent shahri bundan mustasno) faoliyat yurituvchi yakka tartibdagi tadbirkorlik sub'ektlari uchun belgilangan ijtimoiy soliq stavkasi bazaviy hisoblash miqdorining 50 foizi miqdorida belgilangan. Majburiy ijtimoiy sug'urtaning ko'rinishlaridan yana biri yollanma ishchilarni kasallik, homiladorlik va tug'ruq, farzand tarbiyasi va parvarishi kabi vaqtinchalik mehnat faolyatining to'xtashiga yoki uzilishiga olib keladigan vaziyatlarda sug'urtalash hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda ijtimoiy risklar aholini mehnatkash qatlami uchun odatiy va ommaviy jarayon hisoblanadi hamda bundagi daromadning yo'qotilishi vaqtinchalik mehnatga layoqatsizligi' sababi bilan to'lov to'lash orqali kompensatsiyalanadi. Bundan maqsad yollanma ishchining yo'qotgan daromadini kompensatsiyalash hisoblanadi. Vaqtinchalik mehnat qilishga layoqatini yo'qotish holatlarida yordam pullari belgilash – sug'urtalangan shaxsning o'zi yoki uning oila a'zolaridan kasal bo'lganda yoki jarohatlanganda, sug'urtalangan shaxsning parvarishiga muhtoj bo'lgan vaziyatlarda yo'qotilgan daromad uchun pullik to'lov berishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi.
2. Shixov A.K. Straxovoye pravo: Uchebnoye posobme.
3. Куклин А., Леонтьева А. Социальная защита населения как потребность рыночной системы хозяйствования. Монография.
4. Kasimova G., Botirov A. Ijtimoiy soha: boshqarish va moliyalashtirish.
5. Transport vositalari egalariining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha to'lovlarni kafolatlash jamg'armasi to'g'risida NIZO